

РОЛЬ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ВИСВІТЛЕННІ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

Судова реформа 1864 р., як одна із найважливіших подій в історії Російської імперії другої половини XIX ст., незмінно перебувала під пильною увагою тогочасних газет, журналів та інших періодичних видань, які охоплюються сучасним поняттям «засоби масової інформації» (далі – ЗМІ). Усі вони становлять досить численну й дуже значиму групу джерел інформації про Судову реформу, а вивчення історичного досвіду висвітлення її пресою набуває особливої вагомості в аспекті контролю ЗМІ за здійсненням подібних заходів у сучасній Україні, як, наприклад, реформування служби виконання судових рішень [Див.: 28; 2008. – № 21. – С. 6, 7; 2007. – № 25. – С. 13; 2008. – № 20. – С. 1, 5] та ін. З огляду на це проблема дослідження ролі друкованих ЗМІ у висвітленні проблемних питань Судової реформи 1864 р. є актуальною і

потребує ґрунтовного розроблення.

Незважаючи на актуальність зазначеної проблеми, вона залишається мало дослідженою в правовій літературі. Доводиться констатувати, що наукових праць, які містили б комплексний аналіз тогочасної періодики, присвяченої цій Судовій реформі, на даний час бракує. Ось чому джерельну базу статті становлять передусім архівні документи й деякі матеріали в таких періодичних виданнях, як «Журнал Министерства юстиции», «Судебная газета», «Юридический вестник» тощо, а також праці тогочасних дослідників [7]. Окремі аспекти вивчення даної проблематики можна знайти також серед загального обсягу сучасних напрацювань з тематики Судової реформи 1864 р. [Див.: 14; 18; 27]. Загалом же така ситуація й зумовлює необхідність наукових пошуків у даному

напряму й визначає актуальність обраної теми.

Метою пропонованої статті є з'ясування ролі тогочасних ЗМІ у висвітленні проблем Судової реформи 1864 р. Це дасть змогу дослідити не лише ефективність діяльності преси в цьому напрямку, її об'єктивність і неупередженість, а й оцінити відкритість, прозорість і гласність функціонування судової системи і служби виконання судових рішень, сформованих в результаті реформи. У підсумку результати дослідження мають стати в нагоді при врахуванні історичного досвіду в умовах сучасного реформування державної виконавчої служби.

Реформа суду 1864 р. була одним з головних напрямків реформування суспільства, що провадилось Олександром II в середині XIX ст. Під час її проведення вся система судоустрою, судочинства й виконавчого провадження Російської імперії була перебудована на принципово нових засадах, що знайшли правову регламентацію в таких нормативно-правових актах, як «Учреждение судебных установлений» [21; т. 8, с. 32-82], «Устав гражданского судопроизводства» [21; т. 8, с. 13-15], «Устав уголовного судопроизводства» [21; т.8, с. 120-251]. Цілком закономірно, що вказані законодавчі новації, які тогочасними дослід-

никами ставилися навіть на вищій за значенням рівень, аніж скасування кріпацтва в Росії, відразу ж опинилися під пильним оком преси. Як справедливо зазначав А. Джаншієв, преса правильно оцінила важливе значення судової реформи і з рідкісною одностайністю в особі найбільш серйозних своїх органів наполягала на послідовному проведенні основних її засад [8, с. 2]. Прийняттю Судових статутів передувала ґрунтовна теоретична підготовка, з уваги до якої й розпочинається участь ЗМІ у висвітленні цієї Судової реформи. Вона тривала впродовж десятиліть – аж до 1917 р., і весь цей період у тогочасних ЗМІ точилися дискусії щодо основних положень реформи та реалізації їх на практиці. Діяльність ЗМІ з висвітлення питань виконання судових рішень за Судовою реформою 1864 р. можна умовно поділити на 3 періоди – дореформений, період Судової реформи й пореформений. Дореформений охоплює час до 20 листопада 1864 р., тобто до прийняття Судових статутів. Він пов'язаний з висвітленням у пресі «Основных положений преобразования судебной части в России» (1862 р.). Цей документ, що містив основні засади нового судоустрою й судочинства, за вказівкою Імператора було опубліковано й розіслано

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

для ознайомлення й відгуків судовим установам, університетам, провідним вітчизняним і зарубіжним юристам. У короткий строк на нього надійшла велика кількість зауважень, які вивчалися й у подальшому були частково враховані законодавцем. Після їх опублікування (3 жовтня 1862 р.), не залишилися осторонь їх обговорення і ЗМІ.

Оцінюючи роль ЗМІ у висвітленні цього періоду реформи, необхідно взяти до уваги 2 обставини: (а) існування цензури й залежність від неї преси і (б) відсутність практики опозиційних виступів у ЗМІ з критикою дій уряду. ЗМІ дореформеного періоду керувались «Уставами о цензуре» (1804 р. і 1828 р.). Відповідно до п. 3 Статуту 1804 р. жодна книга чи твір не могли бути ні надруковані, ні допущені до продажу, якщо вони не були попередньо розглянуті цензурою. За п.15 «Устава о цензуре» (1804 р.) її завдання – спостерігати, щоб у творах не було нічого, що суперечило б закону Божому, Правлінню, моральності й особистій гідності кожного громадянина [19; 1804-1805 г., т. 28, с. 440, 441]. Згідно з §3 Статуту 1828 р. твори підлягають забороні з боку цензури, якщо в них міститься щось, що суперечить вченню Російської православної церкви чи взагалі християнській вірі, порушує недоторканність вер-

ховної самодержавної влади чи повагу до Імператора, ображає громадську добропорядність чи честь якої-небудь особи. У §9 цього Статуту на цензуру поклався обов'язок захищати недоторканність Верховної влади, суворо спостерігаючи, щоб твори не містили нічого образливого для уряду [19; 1828, т. 3, с. 460, 461].

Закономірно, що Судова реформа, санкціонована монархом, і нормативно-правові акти, розроблені урядом на її виконання, виключалися з-під критичної оцінки з боку ЗМІ. Тому в тогочасних газетах і журналах годі шукати матеріалів з прямою критикою реформи. Натомість преса передусім відзначала позитивне в запланованій реформі. Дослідники відзначають, що реакція на «Основные положения» була не те, що позитивною, а захопленою, а більшість авторів сприймала її з ентузіазмом [18, с. 41]. Тогочасні автори обмежувались переважно констатацією нововведень і не вдавались до їх критичного аналізу. Поряд із цим у ЗМІ приділялась увага роз'ясненню новацій для населення, зустрічалися коментарі окремих положень реформи.

Можна погодитися з думкою М.Г. Коротких, який поділяє реакції дореформеного періоду на 3 категорії; це відгуки, які: (а) пов-

ністю схвалювали програму реформи; (б) заперечували окремі її інститути й містили пропозиції щодо їх розвитку; (в) коментували нововведення з метою роз'яснити їх переваги [14, с. 140]. До першої групи належала переважна більшість тогочасних ЗМІ, які позитивно відреагували на «Основные положения» («Сын Отечества», «Санкт-Петербургские ведомости», «Современник») і в яких у 1862 – 1864 рр. публікувалися схвальні відгуки на підготовлювану реформу. До другої групи належала періодика, що стояла на лівих або правих позиціях і містила завуальовану критику окремих положень реформи. У таких ліберальних виданнях, як «Новое время» й «Современная летопись», порушувалось кадрове питання в наступній реформі і розглядалися шляхи його вирішення. Славянофільська газета «День» засуджувала принципи судочинства, що, на думку її авторів, були запозичені за кордоном і не відповідали народному духу. Газети «Московские ведомости», «Весть» і «Библиотека для чтения» опублікували багато статей, присвячених мировим судам. Вони містили приховану критику різних аспектів їх діяльності відповідно до громадських позицій, на яких стояли ці видання.

Третю групу становили пуб-

лікації, присвячені роз'ясненню програми реформи, причин і мотивів її проведення, прогнозуванню її розвитку. Їх авторами (часто анонімними) виступали члени комісії, яка розробляла «Основні положення». Зокрема, значна роль у коментуванні реформи належить С.І. Зарудному як авторові низки статей, надрукованих у ліберальній газеті «Голос».

В окрему групу можна виділити іноземні ЗМІ, що відгукнулися на підготовку й проведення Судової реформи в Росії [9, с. 674-685]. Вільні від цензури, вони давали більш критичну і неупереджену оцінку цього процесу. В основному іноземна преса високо оцінила Судову реформу, хоча й висловлювала сумніви щодо втілення її в життя [14, с. 144].

Отже, можна стверджувати, що підготовка Судової реформи провадилась гласно й відкрито – тією, звичайно, мірою, наскільки це було можливим в умовах самодержавства – й отримала повне і всебічне висвітлення в тогочасних ЗМІ.

Період Судової реформи, повторимось, охоплює час з 20 листопада 1864 р., тобто з моменту прийняття Судових статутів і до поширення їх дії на всій території Російської імперії. Необхідно враховувати, що Статуту вводилися в дію в різних

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

губерніях неодноразово: спочатку вони були запроваджені в Москві й Санкт-Петербурзі. Тому в центрі уваги ЗМІ опинився досвід проведення Судової реформи саме в цих містах.

Значний вплив на діяльність преси мало прийняття Указу «О даровании некоторых облегчений и удобств отечественной печати» (15 квітня 1865 р.), який звільнив від попередньої цензури в обох столицях всі періодичні видання. За згодою їх видавників попередня цензура для них замінялася на грошову заставу. Також по всій країні звільнялись від попередньої цензури й не вносили застави видання урядові, академії, університетів, учених товариств та установ [19; 1865, т. XL, с. 396]. Значення цього акту для тогочасних ЗМІ важко переоцінити, оскільки, як слушно зауважував Г. Джаншієв, у 1865 р. – вперше за весь час існування російської преси – побачили світ твори друкованого слова без попереднього цензурного перегляду і схвалення [6, с. 343]. Із прийняттям цього Указу ЗМІ могли більш вільно й оперативно висвітлювати перебіг Судової реформи й проблеми, що виникали при цьому.

Незважаючи на надану вищезгаданим Указом можливість давати реформі сміливі й гострі оцінки, більшість столич-

них ЗМІ схвально поставились до її проведення. Так, газета «Голос» назвала 17 квітня 1866 р. (день відкриття у Санкт-Петербурзі нових судів) «великим днем визволення російського народу з юридичної неволі, днем перемоги вікового безправ'я» [4], «Санкт-Петербургские ведомости» наголошували, що «нові Судові статuti дають суду такий простір, таку свободу дій і разом із тим таку підтримку, що становище суддів постає в зовсім новому світлі» [23]; історико-політичний журнал «Вестник Европы» вважав, що «рік Судової реформи залишиться в літописах народного життя роком, звідки пішла наша правда» [3], а «Русский вестник» стверджував, що з усіх великих реформ судова найбільше здатна докорінно змінити умови народного й державного побуту [22]. Серед московських видань, як зауважує Г.А. Джаншієв, найбільшу увагу Судовій реформі приділяли «Московские ведомости», які послідовно роз'яснювали засади нової судової системи, наполягали на відокремленні її від впливу державної адміністрації й намагалися всіляко охороняти незалежність судового устрою [8, с. 137-143].

Поряд із центральними ЗМІ за втіленням у життя Судової реформи пильно слідкувала й місцева преса. Наприклад, у

«Харьковских губернских ведомостях» (1892 р.) поміщено статтю-спогад помічника секретаря Харківської судової палати П. Велихова про відкриття в Харкові Судової палати в 1864 р. Автор згадує про ту величезну радість, що охопила всю Росію із введенням в дію Судових статутів, відкриття Судових палат та Окружного суду. Він підкреслює, що інтерес до всього пов'язаного з новим судом був загальний: усім хотілося дізнатися, коли розпочнуться засідання суду, які вони будуть розглядати справи і т.д. Люди обіймалися, раділи, як у день Світлого Христового Воскресіння, а в очах деяких стояли сльози радості з приводу відкриття гласного правого суду [26].

Важливо також відзначити, що у вищезгаданих ЗМІ містились переважно публіцистичні нариси про реформи в цілому, висловлювались часто поверхові й невмотивовані судження, що несли відбиток авторської позиції та громадсько-політичних орієнтацій того чи іншого видання. Водночас саме в цей період з'являються перші спроби дати об'єктивну характеристику окремих інститутів реформи з наукових позицій. Так, у «Юридическом вестнике», що видавався Московським юридичним товариством, у 1867 р. був опублікований матеріал, у якому комен-

тувалися статті Судових статутів, присвячені інституту судових приставів, наводився аналіз практики й окреслювалися проблеми їх діяльності, зокрема, матеріальне становище судових приставів і ефективність виконання ними судових рішень. Після докладного розгляду вказаних проблемних питань, автор намагався знайти шляхи їх вирішення, науково обґрунтовуючи різні варіанти розв'язання питань організації й функціонування новоствореного інституту судових приставів [20, с. 67-76].

Тенденція до об'єктивного, зваженого й обґрунтованого сприйняття проведеної Судової реформи зміцнилась в пореформений період – в останні десятиліття XIX ст. – на початку XX ст. У цей час увага ЗМІ як до реформи в цілому, так і до окремих її положень, не слабшає, проте змінюються її акценти – від публіцистичного висвітлення до наукового дослідження. Серед тогочасних ЗМІ, які пишуть про Судову реформу, на перший план виходять не загальногромадські, популярні газети й журнали соціально-політичної спрямованості, як це було раніше, а суто юридичні фахові й наукові видання. Серед них особливо помітну роль відіграють такі, як «Журнал Министерства юстиции», «Журнал гражданского и уголовного права», «Судебная

газета» і «Юридический вестник» [9; 25].

«Журнал Министерства юстиции», як спеціальне відомче юридичне видання, друкував статті науковців і практиків, присвячені проблемним аспектам діяльності окремих інститутів судоустрою й судочинства, створених за Судовими статутами [9, с. 674-685]. Зокрема, значна увага приділялася проблемам виконання судових рішень. Так, у вересні 1896 р. журнал надрукував статтю П. Короновського щодо освітнього цензу для судових приставів, де розглядалися питання освіти і спеціальних юридичних знань при виконанні судових рішень приставами [13, с. 202-206]. У червні 1897 р. знаходимо матеріал, присвячений питанням змагальності у виконавчому провадженні, автор якого критикує змагальні засади виконання судових рішень за «Уставом гражданского судопроизводства» 1864 р. [1, с. 174-185]. Роком пізніше (у травні 1898 р.), журнал поміщає статтю «О форме исполнительных листов, выдаваемых мировыми судебными учреждениями», в якій автор відстоює необхідність законодавчої регламентації форми виконавчих листів, що видаються мировими судами, і вказує на суттєві складності при її недотриманні [5, с. 216-218]. У номері за березень 1899 р. це

видання публікує ґрунтовну працю А.І. Маттеля «Об исполнении судебных решений», у якій коментується низка статей розд. V кн. II «Устава гражданского судопроизводства», вказується на їх недоліки і пропонуються шляхи заповнення прогалин у законодавстві [15, с. 25-52].

Постійну увагу актуальним питанням реалізації судової реформи приділяла «Судебная газета». У номерах цього видання, датованих 80-90-ми роками XIX ст., переважно анонімно публікувалися статті юристів-практиків – суддів, повірених, судових приставів, а також пересічних громадян, які потрапили у сферу судочинства. Про дискусії, які точилися на сторінках цієї газети, можна скласти уявлення на прикладі публікацій, присвячених інституту судових приставів. У цьому виданні в лютому 1888 р. було надруковано матеріал, у якому автор розглядає приклад порушення місцевим приставом закону при виконанні судового рішення в конкретній справі [25]. У квітні 1888 р. публікується стаття з приводу інституту судових приставів, у якій критикується існуючий на той час порядок вручення судових повісток [10], а в листопаді 1889 р. невідомий автор акцентує увагу читачів на питанні оскарження діяльності судових приставів

[12]. У березні 1893 р. газета поміщує матеріал, присвячений питанням виплати винагороди судовим приставам [24]. У статті «О судебных приставах» (№4, 1895 р.) і відповіді на неї (№16, 1895р.) обговорювалися проблемами матеріального утримання й організації діяльності судових приставів [2], а в серпні 1895 р. читач знайомиться зі статтею, автор якої наводить конкретні приклади з практичної діяльності виконання судових рішень та аналізує їх [11].

Матеріали, що стосуються Судової реформи, регулярно друкуються у виданнях юридичних товариств – Санкт-Петербурзького («Журнал уголовного и гражданского права») і Московського («Юридический вестник»). Так, на існуючі прогалини в законодавстві й недоліки при виконанні судових рішень указує автор статті, опублікованої в «Юридическом вестнике» через 7 років після проведення Судової реформи (кн. 7 за жовтень 1871 р.) [16, с. 80-83]. А «Журнал гражданского и уголовного права» в 1889 р. опублікував огляд законодавчої діяльності у сфері цивільного судочинства за період 1864-1889 рр., де докладно розглядалися й коментувалися зміни й доповнення, що були внесені до Судових статутів за ці 25 років [17].

Судова реформа 1864 р.

була однією із найбільш важливих подій в історії Російської імперії 2-ї половини XIX ст. Її підготовка, проведення й наслідки незмінно перебували під пильною увагою тогочасних ЗМІ. Висвітлення пресою її проблемних питань має власну періодизацію, що включає 3 періоди – дореформений, самої судової реформи й реформений, кожен з яких відзначається певною специфікою, що стосується видань, які писали про Судову реформу, характеру й спрямованості публікацій.

В центрі уваги ЗМІ дореформеного періоду перебували «Основные положения преобразования судебной части в России», що були винесені владою на всенародне обговорення. Активну участь у ньому брали ЗМІ, які залежно від різних соціально-політичних орієнтацій або однозначно схвалювали майбутню реформу, або завуальовано критикували її окремі положення, або зосереджувались на роз'ясненні останніх. При цьому вітчизняна преса перебувала під контролем цензури, чим пояснюється відсутність у ній критичних оцінок «Основних положень». Окрему групу становили іноземні ЗМІ, що оцінювали майбутні перетворення в Російській імперії з більш об'єктивних і незалежних позицій.

Період Судової реформи

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

характеризується обговоренням у ЗМІ прийнятих Судових статутів і першого досвіду їх практичного застосування в Москві й Санкт-Петербурзі. Значний вплив на діяльність тогочасної преси з висвітлення реформи мало послаблення цензури, пов'язане з прийняттям зазначеного Указу від 15 квітня 1865 р. У той час майже кожен друкований орган вважав за необхідне відгукнутися на Судову реформу, тож провідну роль у її коментуванні відігравали ЗМІ загальногромадської спрямованості.

Пореформений період відзначався об'єктивнішим, предметним і конструктивним обговоренням окремих питань реалізації Судової реформи на сторінках наукових і фахових юридичних видань, де порушувались найактуальніші питання організації й функціонування новостворених чи реформованих інс-

титутів судоустрою й судочинства, зокрема, проблеми виконання судових рішень, діяльності судових приставів тощо.

При висвітленні Судової реформи 1864 р., в полі зору тогочасної преси потрапляли найменші суперечності й колізії, що зустрічалися в законодавстві й на практиці. При цьому ЗМІ відіграли надзвичайно важливу й конструктивну роль, забезпечивши гласність, відкритість і прозорість реформи, роз'яснення для громадськості основних її положень, а також оперативне виявлення й обговорення її проблемних моментів.

Уцілому унікальний досвід висвітлення пресою Судової реформи 1864 р. має бути врахований при реформуванні сучасної державної виконавчої служби в Україні і здійсненні через ЗМІ контролю громадськості за його проведенням .

Список літератури: 1. Барсов Л. Состязательное начало в постановлениях устава гражданского судопроизводства об исполнении судебных решений // Журн. М-ва юстиции. – Год III. – 1897. – № 6. – С.174-185. 2. Веккер Д. О судебных приставах // Судеб. газ. – Год XIV. – 1895. – № 16. – С. 6, 7. 3. Вестник Европы. – 1866. – №4. – С. 2, 3. 4. Голос. – 1866. – № 105. – С. 3. 5. Гуревич И. О форме исполнительных листов, выдаваемых мировыми судебными учреждениями // Журн. М-ва юстиции. – Год IV. – 1898. – № 5. – С. 216-218. 6. Джаншиев Г.А. Из эпохи Великих реформ. Исторические справки. – 5-е доп. изд. – М.: Т-во тип. А.И. Мамонтова, 1894. – 716 с. 7. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы (к 25-летию нового суда): Ист.-юрид. этюды. – М.: Тип. М.П. Щепкина, 1891. – 364 с. 8. Джаншиев Г.А. Страница из истории судебной реформы. Д.Н. Замятнин. – М.: Типо-литогр. И.Н. Кушнерева и К°, 1883. – 154 с. 9. Журнал Министерства юстиции. – Т. 14. – Ч. I: Отзывы иностранных газет о Судебной реформе в России. – 1862. – С. 674-685. 10. Заметка: Корреспонденция из Звенигородска о функциях судебных приставов // Судеб. газ. – Год VII. – 1888. – № 16. – С. 3. 11. Казанский С. Впечатления и заметки судебного пристава // Судеб. газ. – Год XIV. – 1895. – № 32. – С. 8-10. 12. К вопросу о порядке обжалования действий судебных приставов // Судеб. газ. – Год VIII. – 1889. – № 48. – С. 3, 4. 13. Короновский П. Образовательный ценз для судебных приставов // Журн. М-ва юстиции. – Год II. – 1896.

На початку творчого шляху

– № 7. – С. 202-206. **14. Коротких М.Г.** Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 184 с. **15. Маттель А.И.** Об исполнении судебных решений // Журн. М-ва юстиции. – Год V. – 1899. – №3. – С. 25-52. **16. Милашевич С.** По поводу исполнения судебных решений по уставам 20 ноября 1864 года // Юрид. вестн. – Кн. VII. – 1871. – С.80-83. **17.** Обзор законодательной деятельности в области гражданского судопроизводства за двадцать пять лет // Журн. гражд. и уголов. права. – 1889. – Кн. IX. – Ноябрь. – С. 1-22. **18. Пауль Г.** От порядка полицейского к порядку правовому // Законность. – 1994. – № 4. – С. 38-45. **19.** Полное собрание законов Российской империи. **20. Правдин М.** Очерк деятельности и значение судебно-исполнительной власти, организованной по уставам 20-го ноября 1864 года // Юрид. вестн. – 1867-1868. – Кн. V. – Ноябрь. – С.67-76. **21.** Российское законодательство X – XX веков: В 9-ти т. – Т.8: Судебная реформа / Под общ. ред. *О.И. Чистякова*. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 32-82. **22.** Русский вестник. – 1866. – № 105. **23.** Санкт-Петербургские ведомости. – 1866. – № 109. – С. 1. **24. Соболев И.** Неполнота 14 п. временной таксы вознаграждения судебных приставов. К ст. 313 Учр. суд. уст. // Судеб. газ. – Год XII. – 1893. – № 12. – С. 4. **25.** Судебная газета. – Год VII. – 1888. – № 8. – С. 4, 5. **26.** Харьковские губернские ведомости – 1892. – № 295. – С. 3, 4. **27. Щербина П.Ф.** Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов: Вища шк., 1974. – 190 с. **28.** Юридичний вісник України.

Надійшла до редакції 18.11.2008 р.